

ПРОФЕСІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Одінцова В.М., старший викладач кафедри загальної та соціальної психології
Херсонський державний університет

Стаття присвячена теоретичному вивченню проблеми професійної ідентичності особистості.

Ключові слова: *ідентичність, професійна ідентичність, самовизначення, професіоналізм.*

Статья посвящена теоретическому изучению проблемы профессиональной идентичности личности.

Ключевые слова: *идентичность, профессиональная идентичность, самоопределение, профессионализм.*

Odintsova V.M. THE PROFESSIONAL IDENTITY AS A PSYCHOLOGICAL PROBLEM

The article is devoted to the theoretical study of the problem of professional identity of the individual.

Key words: *identity, professional identity, self-determination and professionalism.*

Постановка проблеми. Зміни, що відбуваються в сучасному суспільстві ставлять вимоги до суб'єктів різних сфер діяльності. Професійна діяльність є найважливішою стороною життєдіяльності людини, що забезпечує повну самореалізацію особистості, актуалізацію всіх її можливостей. Безумовно, кожен працівник має володіти певними особистісними та професійно-важливими якостями. Та не менш важливим є усвідомлення власної

приналежності до певної професійної структури, ототожнення себе з обраною професією. Професійний розвиток особистості передбачає цілковите занурення особистості у виконання власних професійних обов'язків і усвідомлення свого місця в системі міжособистісних стосунків колективу та системі професійного простору загалом. Усвідомлення своєї приналежності до певної професії, що формується в процесі професійної освіти та активного розвитку професійної компетентності, визначається психологами як професійна ідентичність.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На думку Л. Шнейдер, професійна ідентичність – це динамічна система, яка формується в процесі професійної освіти та активного розвитку професійної компетентності та впливає на ціннісно-смыслову сферу й удосконалення професійної майстерності майбутнього спеціаліста [11].

Проблема ідентичності в психології не є новою, їй присвячено цілий ряд робіт, а саме роботи в психоаналітичному напрямку З. Фрейда, Е. Еріксона, Дж. Марсія, А. Ватерман; у символічному інтеракціонізмі ідентичність розглядали Ч. Кулі, Дж. Мід, Г. Фогельсон; у гуманістичному напрямку головним є уявлення про особистість як про принципово унікальну, неповторну сутність, і в цьому напрямі працювали К. Роджерс, Е. Фромм, А. Маслоу та ін. Вчені розкривають психологічну структуру та генезис, описують види й функції, пропонують типи ідентичності, аналізують особливості процесу формування, інтенсивно досліджуючи питання становлення ідентичності.

Постановка завдання. Метою роботи є встановлення та розкриття поняття «ідентичність» за допомогою аналізу, синтезу та узагальнення існуючої наукової літератури з проблеми дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Першим на початку ХХ сторіччя поняття ідентичності застосував у свої роботах З. Фрейд для позначення емоційного зв'язку з іншою особою й має значення імітації, наслідування, емоційного злиття з об'єктом.

Е. Еріксон виділив три різні смисли поняття «ідентичність»: несвідоме прагнення до безперервності життєвого досвіду; свідоме почуття унікальності індивіда та солідаризація з ідеалами групи.

Дж. Марсія під ідентичністю розуміє структуру его, внутрішню, динамічну організацію потреб, що самостворюються, здібностей та переконань. Безсумнівною перевагою теорії Дж. Марсія є уявлення про різні статуси ідентичності, розвинені з ідей Е. Еріксона. З прийняттям все більш різноманітних рішень щодо себе й свого життя розвивається структура ідентичності, підвищується усвідомлення своїх сильних і слабких сторін, цілеспрямованості та осмисленості свого життя. Дж. Марсія виокремив чотири основні статуси (стани) професійної ідентичності особистості:

- невизначена (несформована) ідентичність – несформоване уявлення людини про свою приналежність до певної групи, відсутність чіткого образу, власної позиції, вибір професійного шляху не здійснено, чіткі уявлення про кар'єру чи про професійне життя відсутні, і людина навіть не замислюється над цією проблемою;

- дифузна (нав'язана) – прийняття людиною певної ідентичності на основі тиску оточення без усвідомлення особливостей формування власної позиції, людина має сформовані уявлення про своє професійне майбутнє, але воно нав'язане батьками чи друзями й не є результатом самостійного вибору.

- мораторій ідентичності – процес прийняття рішення щодо власної приналежності до певної групи, але без затвердження цього рішення, людина усвідомлює проблему вибору професійного шляху й знаходиться в процесі пошуку адекватного рішення; альтернативи визначені, але варіант ще не визначений;

- досягнута ідентичність – усвідомлення власної приналежності до певної групи, інтеграція в цю групу й початок реалізації власних можливостей, професійні плани чітко визначені, що є результатом осмисленого самостійного рішення [3].

А. Ватерман називає чотири сфери, найбільш значущі для формування ідентичності: вибір професії та професійного шляху, прийняття та переоцінка релігійних і моральних переконань, вироблення політичних поглядів, прийняття набору соціальних ролей. Вчений говорить про дві сторони ідентичності: процесуальну, засобів, за допомогою яких людина «відбирає» цінності, цілі й переконання, та змістовну, тобто самих ціннісних орієнтаціях як елементів ідентичності [1].

Р. Фогельсон у моделі ідентичності описує чотири види ідентичності: реальна ідентичність – самоопис індивідом себе «сьогодні»; ідеальна ідентичність (позитивна ідентичність), до якої індивід прагне, яким йому хотілося б себе бачити; негативна ідентичність, якої індивід прагне уникати, яким він не хотів би бачити себе; пред'являема ідентичність – набір образів, що індивід транслює іншим людям, щоб вплинути на оцінку ними своєї ідентичності. Людина прагне наблизити реальну ідентичність до ідеальної й максимізувати дистанцію між реальною та негативною ідентичністю.

К. Роджерс розглядає ідентичність як концептуальну цілісність у різних аспектах життя. Він зазначає, що тенденція до конструктивного просування особистості, її завершеності, цілісності реалізується лише за умови ясного сприйняття та адекватної символізації людиною своїх виборів, перевірки своїх гіпотез, розрізнення ним прогресивної й регресивної поведінки [7].

Е. Фромм зазначає, що ідентичність з'являється в ході розвитку та означає відчуття приналежності до якоїсь цілісної структури, усвідомлення людини того, що вона є частиною цієї структури й займає в ній певне положення. Реалізувати та знайти своє місце в соціумі людині допомагає ідентичність. Це дозволить їй уникнути повної самотності й сумнівів. Е. Фромм активно обговорює проблему становлення цілісної особистості, використовуючи термін «ідентичність»: «Мати ідентичність бути, а не мати»; «Коли людина воліє бути, а не мати, вона не відчуває тривоги й невпевненості, породжуваних страхом втратити те, що маєш. Якщо Я це те, що я є, а не те, що

я маю, ніхто не в силах загрожувати моїй безпеці й позбавити мене відчуття ідентичності» [11, с. 141].

А. Маслоу пов'язує почуття ідентичності з піковими, вершинними переживаннями людини. При цьому почуття ідентичності має спонтанний характер, а не є результатом соціального формування. У звичайні, повсякденні моменти життя не йдеться про ідентичність. Вершинні переживання властиві більшою мірою «буттєвому» способу життя, за якого людина не пристосовується до ситуації, не задовольняє органічні та соціальні потреби, пливучи в «поточі життя», а підвищує напругу, рухаючись «проти потоку» [8].

У психології не існує єдиного підходу у визначенні професійної ідентичності, оскільки автори різних психологічних шкіл вкладають своє бачення в трактування цього феномену.

У найширшому сенсі ідентичність розуміється як ототожнення індивідом себе з іншою людиною, безпосереднє переживання суб'єктом тієї чи іншої міри тотожності з об'єктом. Проте ідентичність не є простою тотожністю самому собі або іншим, а передбачає певні співвідношення «Я та інші», представляючи собою феномен, який виникає з діалектичного взаємозв'язку індивіда й суспільства. Ідентичність є результатом ідентифікації, яка у свою чергу є процесом [12].

У сучасній літературі з психології виділяються два основні види ідентичності: особиста (персональна) і соціальна. Професійна ідентичність є найбільш затребуваним видом соціальної ідентичності в сучасних умовах.

Початок вивченню професійної ідентичності було покладено в зарубіжній психології (Д. Сьюпер, Дж. Холланд, Ф. Вондрачек, Д. Блуштейн, Дж. Марсія та ін.). Російські та українські дослідники звернулися до проблеми професійної ідентичності в кінці 90-х років минулого століття. Найбільш вагомими дослідженнями в цій галузі належать Т. Буякас, П. Гнатенко, Н. Івановій, О. Єрмолаєвій, Ю. Поваренкову, Л. Шнейдер та ін.

Визначенням професійної ідентичності як складової самосвідомості особистості займалися І. Дружиніна, В. Осьодло, А. Сергеева. Компоненти

професійної ідентичності розкриваються в роботах С. Каліщук, В. Кириченка, Ю. Поваренкова, А. Сергеевої та ін. Рівні розвитку професійної ідентичності та її функції описані в роботах О. Єрмолаєвої, В. Зливкова, В. Овсянникова, М. Пряжнікова, Л. Шнейдер та ін.

Професійна ідентичність – психологічна категорія, яка відноситься до усвідомлення своєї приналежності до певної професії й певного професійного співтовариства. Профідентичність детермінована професійним спілкуванням і професійним досвідом, репрезентується за допомогою мовних засобів через образ «Я». Професійна ідентифікація – це об'єктивне й суб'єктивне єдність із професійною групою, справою, що зумовлює спадкоємність професійних характеристик (норм, ролей і статусів) особистості.

Існує точка зору, згідно з якою термін «професійна ідентичність» дублює інші усталені в психології поняття. Наприклад, професійне самовизначення, професіоналізація, професійний саморозвиток, професійний статус і роль. Так, ці поняття відображають суть особистісних змін у ході професійної підготовки та професійної діяльності. Безумовно, між ними існує певна близькість, але водночас кожне з них має свій змістовний пласт. Професійна ідентичність відноситься до числа понять, у яких виражено концептуальне уявлення людини про своє місце в професійній групі чи спільноті. Крім того, це уявлення супроводжується певними ціннісними та мотиваційними орієнтирами, а також суб'єктивним ставленням (прийняттям чи ні) своєї професійної приналежності. Враховуючи все це, професійна ідентичність постає як інтегративне поняття, у якому виражається взаємозв'язок особистісних характеристик, що забезпечують орієнтацію у світі професій, більш повно реалізовувати особистісний потенціал у професійній діяльності, а також прогнозувати можливі наслідки професійного вибору.

Професійна ідентичність формується в процесі самовизначення й слугує показником професіоналізму.

Професійне самовизначення, що розуміється як знаходження смислів виконуваної роботи, передує професійній ідентичності. У цій термінології

професійна ідентичність розуміється як самостійне й усвідомлене володіння смислами виконуваної роботи [9].

Якщо трактувати професійне самовизначення як проектування, то професійною ідентичністю є будівництво трудового й у цілому життєвого шляху.

Термін «професіоналізація» зазвичай використовується як синонім поняття «професійне становлення людини». Так, А. Маркова пише про професіоналізацію як про сходження людини до професіоналізму [6]. Процес професійного становлення особистості індивідуальний, своєрідний, неповторний, однак у ньому можна виділити певні закономірності та особливості. Професійне становлення особистості дозволяє людині повною мірою реалізувати себе.

Формування професійної ідентичності відбувається в процесі професіоналізації. На думку Т. Румянцевої, поняття «професіоналізації» найчастіше розуміється як опанування людиною системи професійних знань, умінь, навичок, як безперервний процес професійного розвитку людини з моменту вибору професії до припинення активної трудової діяльності. Професіоналізація є процесом становлення професіонала, що включає в себе вибір людиною професії з урахуванням власних можливостей і здібностей, освоєння правил і норм професії, формування й усвідомлення себе як професіонала, збагачення досвіду професії завдяки особистому вкладу, розвиток своєї особистості засобами професії [10].

Н. Аринушкіна вважає, що становлення професійної ідентичності, досягнення професіоналізації опосередковано тривалим і поетапним розвитком індивіда. Спочатку – етап навчання, накопичення досвіду, теоретичних знань; потім – психологічна сторона професіоналізації, коли індивід спостерігає, засвоює й уявляє себе й свою майбутню професію; далі – етап саморефлексії, усвідомлення індивідом реального стану справ, прийняття або неприйняття ним або професійним співтовариством його як професіонала. Автор підкреслює, що придбання професійної ідентичності відбувається в процесі навчання,

здійснюється через творчу пізнавальну активність особистості, а також психологічну підготовку до ситуації професійної діяльності, опосередковано через розвиток саморефлексії, моделювання, навчання професійним зразкам майбутньої діяльності й чітке визначення свого місця в ній [2].

Згідно з дослідженнями М. Абдуллаєвої, Д. Завалишиної, Е. Климова, Т. Кудрявцева та ін. професійна ідентичність остаточно формується на порівняно пізніх етапах професіоналізації. У ряді концепцій становлення професійної ідентичності співвідноситься з певними віковими етапами (Е. Зеєр, Р. Хейвігхерст, Л. Шнейдер). У цілому становлення професійної ідентичності являє собою тривалий поетапний процес, який бере початок у період професійного навчання (Т. Буякас, Ю. Поваренков, Ф. Вондрачек).

Цей процес проходить ряд стадій. Е. Зеєр виділяє такі етапи залежно від соціальної ситуації й провідної діяльності [4]:

- аморфна оптація (0–12 років) – професійно орієнтовані інтереси й схильності;
- оптація (12–16 років) – формування професійних намірів, усвідомлений вибір професії на основі урахування індивідуально-психологічних особливостей;
- професійна підготовка (16–23 роки) – формування професійної направленості й системи професійно орієнтованих знань, умінь та навичок, набуття досвіду підготовленість, готовність до самостійної праці;
- професійна адаптація (18–25 років) – освоєння нової соціальної ролі, досвіду самостійного виконання професійної діяльності, професійно важливі якості;
- первинна професіоналізація (26–33) – професійна позиція, індивідуальний стиль діяльності; кваліфікаційна праця;
- вторинна професіоналізація (34–42 роки) – професійний менталітет, ідентифікація з професійною спільнотою, гнучкий стиль діяльності, висококваліфікована діяльність;

– професійна майстерність (42–60 років) – творча професійна діяльність, самопроекування своєї діяльності й кар'єри, вершина (акме) професійного розвитку.

Л. Шнейдер виділяє етапи становлення професійної ідентичності, що співвідносяться з етапами психічного розвитку дитини й історичного розвитку профіідентичності в соціогенезі:

– допрофесійний – у період дитинства набуваються фрагментарні й несистематичні знання про світ професій; вибори й переваги ситуативні та випадкові;

– передпрофесійний – до моменту закінчення шкільного дитинства підліток досить непогано розбирається в зовнішніх професійно диференціюючих ознаках. У період отрочтва починається професійне самовизначення, що полягає в ідентифікації зі своєю професією й відокремленні від інших видів професійної діяльності;

– обізнаний – у процесі професійного навчання юнак докладно диференціює професійні групи й може ідентифікуватися з однією з них. У цей період відбувається професійна персоналізація, яка полягає в ідентифікації зі своїм співтовариством і відокремленні від інших спільнот, професійне самовизначення під час успішного розвитку може бути завершено в загальному вигляді, починається професійна самоорганізація. Професійна ідентичність може формуватися вже в повному обсязі;

– професійний – у післявузівський період молода людина долучається до самостійної професійної діяльності. Більш глибоке засвоєння професійних нормативів і стереотипів диференціює, впорядковує образ «ідеального професіонала», який доповнюється образом «себе як професіонала», все більш уточнюється в ході професійного самопізнання – від стереотипів поведінки в типових обставинах до моделей продукування творчих рішень у непередбачуваних ситуаціях, самореалізації й розвитку особистості в праці [11].

Висновки. Теоретичний аналіз літератури з теми дослідження показав, що проблема професійної ідентичності та її становлення є предметом

досліджень як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. На сьогодні в психології склалося досить чітке розуміння феномена ідентичності і його основних аспектів. Отже, професійна ідентичність як близьке поняття самовизначенню – це усвідомлення себе, вибір і реалізація способу взаємодії з навколишнім світом, набуття сенсу самоповаги через виконання цієї діяльності. Це можливість здійснювати особистісне самовизначення, інтегруватися в професійне співтовариство й формувати уявлення про себе як про фахівця.

Література:

1. Антонова Н.В. Проблема личностной идентификации в интерпретации современного психоанализа, интеракционизма и когнитивной психологии / Н.В. Антонова // Вопросы психологии. – М. : Наука, 1996. – 487 с.
2. Аринушкина Н.С. Об определении и типах идентичности / Н.С. Аринушкина // Мир психологии. – 2004. – № 2. – С. 48-53.
3. Грецов А.Г. Выбираем профессию. Советы практического психолога / А.Г. Грецов. – СПб. : Питер, 2006. – 224 с.
4. Зеер Э.Ф. Психология профессий : [учеб. пособие] / Э.Ф. Зеер. – 2-е изд, перераб. и доп. – М. : Академический Проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2003. – 336 с.
5. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения / Е.А. Климова. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. – 512 с.
6. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. – М. : Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. – 312 с.
7. Павленко В.И. Представление о соотношении социальной и личностной идентичности в современной западной психологии / В.И. Павленко // Вопросы психологии. – 2000. – № 1. – С. 135-142.
8. Петровский А.С. «Я» в «Других» и «другие» во «мне» / А.С. Петровский, В.С. Петровский // Популярная психология : [хрестоматия]. – М., 1990. – С. 124-128.

9. Пряжников Н.С. Психология труда и человеческого достоинства : [учеб. пособие] / Н.С. Пряжников, Е.Ю. Пряжникова. – М. : Академия, 2001. – 480 с.
10. Румянцева Т.В. Психодинамические основы идентичности : [учеб. пособие для вузов] / Т.В. Румянцева. – Ярославль : ЯрГУ, 2009. – 204 с.
11. Фромм Э. Человек для себя: исследование психологических проблем этики / Э. Фромм. – Минск : Коллегиум, 1992. – 253 с.
12. Шнейдер Л.Б. Профессиональная идентичность : [монография] / Л.Б. Шнейдер. – М. : МОСУ, 2001. – 256 с.

